

RAZVOJ DJEČJIH POJMOVA (ZNAČENJA RIJEČI) I NASTAVNA KOMUNIKACIJA

Lucija Puljak

OŠ Pučišća

Sažetak – Djeca i odrasli ne misle na isti način. Misli se najpotpunije iskazuju jezikom (govorom), a jedinica govornoga mišljenja je pojam (značenje iskazano riječju). Razlike između dječjega jezika i jezika odraslih, zrelih govornika mogu se utvrditi ispitivanjem značenjskoga polja pojedinih riječi. Naime, odrasli i djeca služe se riječima čiji je zvuk jednak, a značenje različito. Zbog toga su među njima česti nesporazumi koje je izvan nastavne komunikacije teško zamijetiti. Specifičnost jezičnoga usvajanja uzrok je pojavi da riječ istoga zvuka različitim pojedincima ima različito značenje. Djeca ovladavaju jezikom preuzimajući riječi od odraslih u određenim komunikacijskim situacijama. Komunikacijsko iskustvo, odnosno stvarni kontekst u kojemu je dijete upoznalo neku riječ, presudno je za stvaranje značenja riječi. Značenje je određeno podsvjesnim asocijativnim vezama između zvuka riječi i mentalnoga sadržaja koji je oblikovan s obzirom na recipijentovo iskustvo stečeno u neposrednom okružju. Umnažanjem iskustva umnažaju se naveđene asocijativne veze i širi značenjsko polje riječi, što postupno dovodi do stvaranja zreloga pojma. Tek kada je pojam oblikovan u svijesti pojedinaca, možemo biti sigurni da neka riječ približno isto znači različitim govornicima.

U ovom je radu na primjeru jedne riječi prikazan put razvoja značenja, od jednokrakoga kompleksa do zreloga pojma.

Ključne riječi: značenje riječi, pojam, kompleks, pretpojam, kompleksno mišljenje, pojmovno mišljenje

1. UVOD

Nesporazumi uzrokovani različitim značenjem koje u leksičkim jedinicama očitavaju odrasli i djeca upućuju na potrebu da se istraži kako se pojam izgrađuje u dječjoj svijesti.

Pojam je predmet izučavanja mnogih znanosti. U samom je središtu zanimanja filozofije, psihologije, lingvistike, psiholingvistike, ali i pedagogije i

svih srodnih znanstvenih disciplina (didaktike, metodike) jer je on cilj i sredstvo poučavanja.

Prema Filozofijskom rječniku (Filipović, 1965), to je jedan od osnovnih oblika misli, misao o bitnim karakteristikama onoga o čemu mislimo, predodžba o onome što je zajedničko većem broju predmeta. Razlikujemo sadržaj, obujam i doseg pojma. Sadržaj pojma katkada se određuje kao skup svih njegovih oznaka, a katkada kao skup bitnih oznaka. Obujam je skup svih nižih pojmova koje jedan pojam obuhvaća, a doseg skup svih pojedinačnih predmeta na koje se pojam odnosi. Logički postupak kojim se utvrđuje sadržaj pojma naziva se definiranjem.

U Psihologijskom se rječniku (Petz, 1992) o pojmu govori kao o jednom od osnovnih logičkih konstrukata. Smatra ga se rezultatom apstrahiranja nebitnih karakteristika u srodnim pojavama i ustanovljavanja bitnih te generaliziranja tih bitnih karakteristika na sve druge srodne pojave. Razlikuju se už i širi pojmovi (viši i niži). Primjerice, pojam ruža už je od pojma cvijet. Už su pojmovi konkretniji u odnosu na šire, koji su apstraktniji. Psihologijskim se istraživanjima nastoji utvrditi kako se pojmovi oblikuju u ljudskome mišljenju.

U Rječniku hrvatskoga jezika (Anić, 2005) pojam se definira kao misaona sinteza bitnih, zajedničkih obilježja istovrsnih predmeta koja ima opseg i sadržaj.

U lingvistici se pojam poistovjećuje s označenikom (mentalnom predodžbom o onome na što se riječ odnosi), a riječ s označiteljem (izrazom označenoga) (De Saussur, 2000.)

U psiholingvistici se o pojmu govori kao o najmanjoj jedinici govornoga mišljenja, jer sadržava istodobno obilježja govora i obilježja mišljenja, koja se iskazuje riječju (Vigotski, 1977).

Upravo se u pojmu odražavaju temeljne razlike između mišljenja odraslih, zrelih osoba i dječjega mišljenja.

Pojam i komunikacija

Američki psiholog J. S. Bruner (1977) zastupa teoriju prema kojoj je inteligentno i prilagođeno mišljenje uvjetovano odašiljanjem poruka zrele osobe nezreloj. Prema njegovoj teoriji društveno djelovanje i komunikacija imaju vrlo značajnu ulogu u razvoju inteligencije. To se stajalište oslanja na stavove ruskoga psihologa i psiholingvista Lava Vigotskog (1977) koji poučavanje (jezik i komunikaciju) smatra ishodištem ljudskoga razvitka.

Za Piageta (1978; 1981) jezik je sustav simbola za predočavanje svijeta, međutim, po njegovu mišljenju, u procesu zaključivanja ne sudjeluju riječi nego postupci i operacije. Jezik po njegovu mišljenju ne pridonosi spoznaji. Pokušaj prikazivanja i objašnjavanja stvari i pojava prije negoli su djeca spremna za to ne može potaknuti razvoj. Rezultati djetetova napora da prikaže i objasni svoje mišljenje mogu zavarati jer dijete zna ponoviti neke prazne postupke te riječi i formulacije bez pravog sadržaja. Tu pojavu poznamo pod nazivom prazni verbalni

zam (pojedinač izriče sadržaje koje zapravo ne razumije). Najčešće je susrećemo u školi gdje dijete sudjeluje u skupnim komunikacijskim oblicima, komunicira o sadržajima koje nije samo odabralo i nisu mu poznati, čak štoviše – o tim se sadržajima se komunicira upravo zato što su novi i nepoznati. Kada nastane prekid komunikacije, dijete ga najčešće nije svjesno i ne uspijeva otkloniti uzrok. Zato se proces učenja ne može oslanjati isključivo na verbalnu komunikaciju (bez postupaka i djelovanja pri kojima se stvaraju brojne prigode za otklanjanje mogućih nesporazuma). Učenje koje se ne temelji na iskustvu djecu zamara i obeshrabruje zato što nemaju kontrolu nad djelatnošću. Ako se učenje temelji isključivo na verbalnim izvorima, dovoljno je zaboraviti jednu jedinu riječ da se sruši cjelokupna konstrukcija “naučenoga”.

Utjecaj jezika na mišljenje

Piaget (1978; 1981) i Vigotski (1977) različito shvaćaju prirodu jezika i njegova učinka na intelektualni razvoj. Piaget tvrdi da jezik nema razvojnoga utjecaja na ustroj mišljenja zato što je govor samo oblik predočavanja misli, a misli potječu iz djelovanja. Iako jezik ne stvara misli, Piaget smatra da uporaba jezika olakšava pojavu misli. U razgovoru s drugim osobama djetetovo se mišljenje socijalizira. Stavovi sugovornika mogu izazvati i potaknuti nove misli, rasprave, argumente. Dobivajući novi uvid oba sugovornika mogu promijeniti početno mišljenje.

Vigotski se u mnogome slaže s navedenom teorijom, ali ima posve različit pristup jeziku i njegovu utjecaju na mišljenje. I on, kao i Piaget, smatra da djeca ne misle kao odrasli. Međutim, smatra da dječji govor nije egocentričan i upućen sebi samome, nego upravo suprotno, društven je i komunikacijski. Ono što Piaget naziva egocentričnim govorom prijelaz je između dviju različitih funkcija jezika. U ranome djetinjstvu govor ima istodobno regulativnu (upravljачku) i komunikativnu ulogu. Govor se postupno mijenja s načinom na koji djeca misle, uče i shvaćaju te tako postaje instrument misli. Dijete koje samo sebi govori regulira i planira vlastite aktivnosti stvarajući verbalno mišljenje. Odrasli upravljaju djetetovim ponašanjem uz pomoć govora, a kad dijete svojim govorom upravljati djelovanjem drugih osoba, osvijestilo je i ostvarilo reverzibilnu operaciju, povratnu spoznaju o jeziku (Vood, 1996). Autističan (egocentričan) govor, govor samome sebi, dokaz je da je dijete uspostavilo jezični nadzor nad neverbalnim aktivnostima. Govoreći samom sebi dijete igra dvostruku ulogu: upravljачa i upravljano.

Učenje i nastavna komunikacija u svjetlu teorije informacija

Četrdesetih se godina ovoga stoljeća pojavila nova znanstvena disciplina, kibernetika, kojoj je cilj bio utvrditi temeljna i opća načela upravljanja funkcioniranjem složenih sustava, bilo da su oni organski, fizički ili mehanički. Pojmove **obavijest** i **kontrola** kibernetičari upotrebljavaju pri raščlambi djelovanja prirod-

nih sustava kao što je ljudski mozak, ali i umjetnih kao što je računalo. **Teorija obavijesti** (informacija), koja se počela razvijati nakon 1948. godine, objavom rada *Matematička teorija komunikacija* Claude Elwood Shannona u Bell System Technical Journalu (Matković; Sinković, 1989), uvela je u psihologiju kibernetičke zamisli i nazivlje. Jezik te teorije počeo se rabiti pri proučavanju i tumačenju ljudske inteligencije. I Piaget ga je prihvatio zato što je smatrao da jezik teorije obavijesti može povezati različita područja: biologiju, psihologiju, filozofiju, logiku, matematiku i dr. Mnogi suvremeni psiholozi prihvaćaju kibernetičke pojmove i jezik shvaćajući i istražujući ljudsku spoznaju kao **sustav organizirane obrade obavijesti** čija je svrha prilagodba životu u zajednici, učenje i razumijevanje.

Teorija obavijesti osobito je dobro prihvaćena u američkoj psihologiji. Govoreći o prirodi ljudske inteligencije George Miller (1963) čovjeka shvaća kao “obrađivača obavijesti”.

Po njegovu mišljenju učenje je obrada, pamćenje pohrana, a znanje ustroj obavijesti. Uvježbanost i iskustvo pomažu nadvladati ograničenja pri obradi obavijesti. Tu se otvara širok prostor djelovanja znanostima koje se bave učenjem i poučavanjem. Javlja se još jedan termin opće prihvaćen u teoriji obavijesti – **stručnost**. Vježbanje i iskustvo pretvaraju se u stručnost, odnosno uspješnost u obavljanju određene djelatnosti. Stručnjak i početnik u bilo kojemu području razlikuju se upravo po tome što je stručnjakova sposobnost da djeluje i misli brža, bolja, točnija i sigurnija od početnikove. Jezična se stručnost postiže vježbanjem i iskustvom u jezičnom primanju i proizvodnji (komunikaciji).

Sadržaj pojma, obavijest, rješenje zadatka

Istražujući razdoblja u razvoju mišljenja, Piaget je opisao brojne pokuse, a dječje neuspjehe u određenim zadacima pripisao ponajprije prirodi dječjega mišljenja. S tim se stajalištem nije lako u potpunosti složiti. Iskustvo u komunikaciji s najmlađima uvjerava nas da nije lako sporazumjeti se s njima. O načinu komunikacije vjerojatno je dvojio i Piaget pri svojim istraživanjima, ali o njima nije pisao.

Planirajući zadatke koje ćemo postaviti predškolskom ili mlađem školskom djetetu, ponajprije se susrećemo s teškoćom kako djetetu priopćiti zadatak. U toj komunikacijskoj situaciji često dolazi do potpunoga prekida uzajamnog razumijevanja između odraslih i djece. Djeca ne razumiju pojedine riječi ni izraze na način na koji to priželjkuje odrasla osoba.

Tijek razvoja pojma

Razvoj značenja riječi ili nastajanje pojma dug je proces tijekom kojega dijete stječe komunikacijsko iskustvo i povezuje određenu riječ s njezinim sadržajem na temelju mnogobrojnih stvarnih doživljaja. Kako se dječje iskustvo uvećava, umnožava se i broj doživljenih i uočenih svojstava određene riječi, od-

nosno sadržaja koji je riječju označen. Na kraju toga procesa pojedinac uspijeva iz množine izdvojiti samo jedno, najvažnije svojstvo koje u njegovoj svijesti dovede do uopćavanja i povezivanja svih predmeta s istim svojstvom. Kad u svijesti dođe do uopćavanja na temelju jedne, bitne i nedvosmislene veze, može se reći da je pojam oblikovan. Sadržaj riječi kojima se dijete služi prije toga, jer ono se i prije navedene pojave služi riječima, nije pojam nego **kompleks** (Vigotski, 1977). Uopćavanje (povezivanje više predmeta u istu kategoriju) u kompleksu se događa na temelju konkretnih iskustvenih, slučajnih i nepredvidivih veza. Te veze nisu proizvod logičnih i apstraktnih misaonih operacija nego osobnih doživljaja, a razlikuju se s obzirom na intelektualna razvojna razdoblja.

Pseudopojmovi

Pseudopojmovi su najrasprostranjeniji vid kompleksnoga mišljenja predškolskoga i mlađeg školskog djeteta. Kompleksi koji odgovaraju značenjima pojedinih riječi ne razvijaju se slobodno i spontano, kako to određuje djetetov način mišljenja, nego posve drugim smjerovima koje unaprijed određuju značenja riječi već ustanovljena u govoru odraslih. Zato u pseudopojmu možemo otkriti određeno proturječje: izvana je pojam, a iznutra kompleks. Što je tomu uzrok? Dijete ne stvara svoj govor, nego usvaja govor odraslih. Novoupoznatu riječ rabi u govornoj situaciji točno onako kako je naučilo od drugih. Zbog toga u govornom ostvaraju nije lako zamijetiti da određena riječ djetetu nema isti sadržaj kao i odraslima. Riječ koju dijete rabi nije oznaka, nego ime pojedinačnom predmetu i pojavi. Neobičnost je toga jezičnoga razvojnog razdoblja u tome da djeca u praksi primjenjuju riječ prije negoli su ovladala njezinim značenjem. Tako uporabljena riječ ostvaruje referencijalnu funkciju jezika jer ukazuje samo na točno određeni predmet zanimanja. Čujni oblik jezičnoga ostvaraja ne otkriva da se uporabljena riječ ne može odnositi na sve predmete ili pojave koje su obuhvaćene njezinim značenjem. To proturječje sadržaja možemo otkriti tek onda kad dijete mora naizgled poznatu riječ (označitelj) upotrijebiti (razumjeti, proizvesti) u novoj i nepoznatoj govornoj situaciji. Tada pažljivi promatrač zamjećuje da se riječ i pojam u djetetovoj svijesti ne podudaraju.

U izvanškolskom životu, za razliku od školskoga, nema mnogo takvih situacija. U dnevnoj komunikaciji dijete samostalno bira poznate riječi i izraze i rabi ih u već naučenim komunikacijskim situacijama. U govoru odraslih sugovornika zamjećuje samo one dijelove koji su mu potpuno razumljivi. U slučaju da djetetovu pozornost privuče i nerazumljiva poruka ili nerazumljivi dijelovi govora, ono traži dodatna objašnjenja, obavijesti iskazane drugim, poznatim riječima i izrazima.

U školskim okolnostima dijete nije u prigodi prihvaćati samo razumljive dijelove obavijesti. Ono mora uočavati i proizvoditi i one govorne jedinice koje ne razumije u potpunosti pa zato tek u školi otkrivamo proturječja koja upućuju na raskorak između riječi i pojma u dječjoj svijesti.

2. ISPITIVANJE (PROVJERAVANJE) SADRŽAJA PSEUDOPOJMA

2. 1. Istraživački problem

U osnovnoj se školi često provodi ispitivanje dječje osposobljenosti za razumijevanje pročitanaog teksta ili pisane obavijesti. Osposobljenost za razumijevanje pisane obavijesti obuhvaća razumijevanje pojedinih leksičkih jedinica te razumijevanje odnosa između pojedinosti i cjeline obavijesti na površinskoj (jezičnoj) razini teksta i u njegovim dubljim (misaonim) strukturama.

Tijekom jednoga takvog ispitivanja utvrđeno je da je većina ispitanika (učenici drugoga, trećeg i četvrtog razreda osnovne škole) pogrešno odgovorila na jedno ispitno pitanje. Kad god se suočimo s takvom pojavom, treba otkriti što joj je uzrok. Ako većina učenika netočno odgovara na zadani poticaj, uzrok može biti jezične naravi (nerazumijevanje jezične konstrukcije ili pojedinih jezičnih jedinica) ili intelektualne naravi (zadatak neusklađen s intelektualnim mogućnostima ispitanika).

Ispitno pitanje na koje su učenici mahom netočno odgovorili (*Zašto je jež uspio prevariti vuka?*) stoga je bilo povodom dodatnom istraživanju. Postavljeno pitanje poprilično je jednostavno s obzirom na rečeničnu strukturu pa se opravdano pretpostavlja da ga većina učenika mlađe školske dobi može razumjeti. No trebalo je utvrditi jesu li učenici razumjeli i sve jezične jedinice od kojih je rečenica sastavljena. Kao mogući okidač nesporazuma u navedenom je pitanju identificirana riječ uspio. Neposredni istraživački problem postalo je pitanje kako učenici drugoga, trećega i četvrtog razreda rabe/razumiju riječ *uspjeti/uspjeh*.

2. 2. Svrha istraživanja

Istraživanje je provedeno s ciljem da se utvrdi razumiju li svi učenici, bez obzira na dob, riječ *uspjeh/uspjeti* na isti način. S obzirom na to da u istraživanju sudjeluju učenici drugoga, trećega i četvrtog razreda, iz njihovih je odgovora moguće očitati ili pratiti kako se razvija određeni pojam, odnosno kako se razvija značenje navedene riječi. Rezultati istraživanja mogu dati odgovor na pitanje o čemu ovisi širina značenjskoga polja pojma i je li ona povezana s dobi ispitanika.

2. 3. Uzorak ispitanika

Ispitivanje opsega pojma *uspjeti* (značenjskoga polja riječi *uspjeh* i *uspjeti*) provedeno je 1998. godine na uzorku od 345 učenika drugoga, trećeg i četvrtog razreda. To su svi učenici navedenih razreda iz Osnovne škole Pučišća na Braču, Osnovne škole Postira na Braču i Osnovne škole Meje u Splitu. Učenici drugoga razreda, njih 146, bili su raspoređeni u šest razrednih odjela, 87 učenika trećega razreda raspoređeno je u četiri razredna odjela, a 112 učenika četvrtoga razreda

obuhvaćeno je u pet razrednih odjela. Uzorak učenika svakoga razreda razmatran je kao cjelina radi zanemarivanja utjecaja nus varijabli na rezultate istraživanja (utjecaj učitelja i načina poučavanja, materijalnih uvjeta u kojima škola radi te sastav razrednih odjela s obzirom na iskustvo i predznanje učenika).

2. 4. Polazna pretpostavka

Riječ *uspjeh* (i *uspjio*) učenicima nije nepoznata, međutim pretpostavlja se da ona u dječjoj svijesti nije doživjela razinu razvijenoga pojma koji mogu razumjeti i uporabiti u svakoj prikladnoj govornoj situaciji. Sadržaj riječi (značenje) ovisi o komunikacijskoj situaciji u kojoj su je pojedinci upoznali. Većina je komunikacijskih situacija u kojima djeca čuju i razumiju riječ *uspjeh* povezana sa školom. Dakle, u mlađoj školskoj dobi to nije pojam nego pseudopojam, koji se kod različitih pojedinaca razlikuje po značenjskom opsegu.

2. 5. Tijek istraživanja

Ispitivanje je obavljeno tako da su učenici u svojim razrednim odjelima dobili ispitni instrument (sastavljen od dvije nedovršene rečenice) i uputu kako da s njim postupe.

Ovo su rečenice koje su (anonimno) trebali dopuniti:

1. *Uspjeh je* .....

2. *Uspjio sam* .....

Iako bi dopunjavanjem prve rečenice trebalo proizvesti definiciju pojma *uspjeh*, nije opravdano očekivati da se to dogodi. Dječja sposobnost definiranja na intelektualno razvojnom stupnju konkretnih operacija svodi se na navođenje operacije ili radnje, što se dokazalo i ovim istraživanjem. (*Uspjeh je kad dobro napišem test, kad dobijem pet, kad me pohvali učiteljica ...*). S obzirom na to da bi zbog nesposobnosti definiranja izrečeni početni dio rečenice mogao zakočiti učenike i otežati im uspostavljanje sintagmatskih veza među riječima koje žele u odgovoru upotrijebiti, postavljen je i drugi, kontrolni zadatak. On će otkriti kako djeca rabe glagol *uspjeti* u govornom lancu. Po tome će se analizom utvrditi koje mu značenje pridaju.

2. 6. Analiza i interpretacija rezultata

Raščlambom dobivenih rezultata uočeno je da zanemarivo mali broj učenika ne vlada uopće izdvojenom riječju i ne mogu je uporabiti ni u kakvoj govornoj situaciji.

Gotovo svi ispitani učenici povezuju riječi *uspjeh* i *uspjio sam* sa školskim postignućima. To govori da su je najprije upoznali u komunikaciji o školskim postignućima. Pojedini učenici izdvojene riječi vezuju isključivo uz školska postignuća. Sadržaj koji oni obuhvaćaju riječju *uspjeh* pokazuje da je to zapravo jednokraki kompleks, ili kompleks s jednom asocijativnom vezom.

Dio učenika riječ *uspjeh*, uz školska, povezuje i sa športskim postignućima. Njihov je sadržaj riječi *uspjeh* dvokraki kompleks jer uključuje dvije asocijativne veze. To govori da je uobičajeni razvojni put pojma *uspjeh* takav da se najprije odnosi na školski uspjeh, a zatim obuhvaća i sportske uspjehe (o tome djeca najčešće slušaju od odraslih).

Dio učenika, uz školska i športska postignuća, riječ *uspjeh* povezuje i s nekim svojim važnim postignućima u bližoj okolini (uspio sam dobiti poklon, nagovoriti mamu da me pusti u kino ...). Njihov je sadržaj riječi *uspjeh* višekraki kompleks i postupno se približava zreлом pojmu. Dio učenika uspijeva uočiti najvažniju osobinu uspjeha (namjera i ostvarenje) i izvesti uopćavanje na temelju te osobine (uspio sam se popeti na vrh drveta jer sam se jako trudio), pa u njihovoj svijesti riječ *uspjeh* doseže razinu razvijenog pojma i mogu je upotrijebiti u svakoj novoj i nepoznatoj, a prikladnoj govornoj situaciji. To su intelektualno i govorno najnapredniji učenici.

Prateći razvoj pojma *uspjeh* utvrdili smo da se značenje riječi približava zreлом pojmu usporedo s umnožavanjem asocijativnih veza koje tu riječ povezuju s više različitih komunikacijskih situacija. Razvoj pojma s obzirom na misaoni sadržaj i dob učenika može se pratiti u ovoj tablici:

razred	1. netočni odgovori	2. tautološki odgovori	3. jednokraki kompleks	4. dvokraki kompleks	5. višekraki kompleks	6. zreli pojam	7. broj ispitnika u svakom raz.
II.	4 (2%)	9 (6%)	58 (40%)	47 (32%)	21 (14%)	7 (5%)	146
III.	0	2 (2%)	32 (37%)	21 (24%)	24 (27%)	8 (9%)	87
IV.	1 (0,8%)	3 (3%)	39 (35%)	18 (16%)	30 (27%)	21 (19%)	112
UKUPNO	5 (1%)	14 (4%)	129 (37%)	86 (25%)	75 (22%)	36 (10%)	345

Pomnim iščitavanjem rezultata ispitivanja iz tablice i njihovom distribucijom po razredima, zamjećuje se da je u mlađoj školskoj dobi riječ *uspjeh* zapravo jednokraki kompleks i da se njegovo značenje najčešće odnosi na školska postignuća.

Mlađa djeca daju pokoji netočan i pokoji tautološki odgovor (uspjeh je uspjeh), čega nema ili je posve zanemarivo u trećem i četvrtom razredom. To znači da ne razumiju riječ bez obzira na komunikacijsku situaciju. U svim je razredima najviše učenika koji riječ *uspjeh* mogu razumjeti i uporabiti samo kad se govori o školi i školskom uspjehu.

U trećem i četvrtom razredu raste broj učenika koji razumiju i rabe riječ u više komunikacijskih situacija (kad se govori o sportskim uspjesima ili nekom

drugom postignuću iz svakodnevnoga života). Rijetki su pojedinci koji riječ uspjeh mogu uporabiti u svakoj prikladnoj komunikacijskoj situaciji. Tek ih je 19% u četvrtom razredu.

Nakon rezultata raščlambe nije teško razumjeti zašto učenici nisu uspjeli riješiti zadatak u kojemu je riječ *uspjeh* upotrijebljena u novoj i nepoznatoj govornoj situaciji. Zadatak su mogli riješiti samo oni pojedinci koji su u potpunosti ovladali pojmom *uspjeh* i *uspjeti* i dio onih kojima je sadržaj riječi višekraki kompleks posve približen zreloom pojmu.

3. RAZVOJNI PUT U GRAĐENJU ZNAČENJA RIJEČI (OD KOMPLEKSA DO ZRELOGA POJMA)

Prijelaz između kompleksnoga mišljenja i mišljenja u pojmovima događa se tijekom svekolikoga osnovnoškolskoga razdoblja. Cijelo to vrijeme djeca pretežito operiraju pseudopojmovima. U vanjskoj pojavnosti govornoga ponašanja teško je razlučiti pseudopojam od pojma, tim više što u mišljenju djece i odraslih osoba tijekom života istodobno supostojе pojmovi i kompleksi. S druge strane, niti u jednom području psihičkoga razvoja ne možemo odrediti stroge dobne granice među razdobljima, niti možemo zaključiti da prijelaz na viši razvojni stupanj znači potpuni prekid s ponašanjima karakterističnima za niže stupnjeve razvoja.

Najvažnija su osobitost kompleksnoga mišljenja iskustvene i konkretne veze među predmetima. Prema tim vezama, koje su izvan stvarnoga okružja često neprepoznatljive, pojedinac predmete povezuje u skupine, odnosno nastaju prva uopćavanja u njegovoj svijesti. I pojam se temelji na spajanju i uopćavanju konkretnih elemenata iskustva, nakon čega slijedi izdvajanje najvažnijih elemenata i njihovo promatranje izvan stvarnoga konteksta. Kompleksno mišljenje s preobiljem veza onemogućuje raščlanjivanje elemenata prema određenom kriteriju i njihovo ponovno udruživanje. Dakle, kompleksno mišljenje nije reverzibilno.

Prijelazni oblici nezreloga prema zreloom mišljenju mogu se razvrstati na tri etape (Vigotski, 1977; str. 170-181):

1. Konkretni predmeti povezuju se na temelju sličnosti pojedinih elemenata. U tom razdoblju djeca još uvijek ne pridaju istu pozornost svim svojstvima, ali mogu zanemariti ona koja im trenutačno nisu u žarištu zanimanja. To je prvi korak prema apstrahiranju.
2. U drugoj etapi nastaju potencijalni pojmovi. Dijete tada može povezati predmete na temelju jednoga zajedničkoga obilježja. To je obilježje najčešće povezano s funkcijom predmeta. O toj osobitosti u mišljenju svjedoče dječje definicije. Dijete definira bilo koji predmet tako da nabroji što taj predmet radi ili što se s njime radi. Potencijalni se pojam od zreloga pojma razlikuje po tome što je izdvojeno svojstvo po nečemu privilegirano u dječjoj hijerarhiji svojstava. Zato jedno dijete definira mačku na jedan način („mačka je kad pije mlijeko“), a drugo na drugi

(„mačka je kad lovi miševе“). Jedno definira djeda prema jednom svojstvu koje nužno ne pripada tom pojmu („on te vodi u šetnju“), a drugo prema drugom („on ti kupi čokoladu“). Iako se neki pretpojmovi nikada ne razviju do razine zrelih pojmova, imaju veliku važnost za razvoj pojmovnoga mišljenja. Izdvajanjem pojedinih svojstava iz skupine predmeta dijete razara stvarni kontekst i razmišlja o predmetu izvan konkretosti.

3. U trećoj etapi konačno nastaju pojmovi. To se događa kad se niz apstraktnih svojstava ponovo poveže, a ta apstraktna sinteza postane osnova mišljenja. Presudnu ulogu u tom procesu imaju riječi. One prisiljavaju dijete da voljno usmjerava svoju pozornost prema određenim svojstvima predmeta. Uz pomoć riječi dijete izdvojena svojstva povezuje u apstraktni pojam i operira riječima kao znakovima.

Ni kompleksno se mišljenje ne ostvaruje izvan jezika (uporabe riječi). Riječ u kompleksnom mišljenju obuhvaća tek jednu „porodicu“ (nečim povezano stvari), a ne sve stvari na koje se naziv može odnositi. Zanimljiva je pojava da u dječjem mišljenju jedna riječ funkcionira kao pojam istodobno dok druge funkcioniraju kao kompleksi.

Ovaj je primjer potvrđen u OŠ Pučišća: većina prvoškolaca (23/27) riječju sjedalica operira kao oznakom za zreli pojam. Dakle, ne mora zamisliti konkretnu sjedalicu da bi riječ razumjelo, nego sadržaj riječi u njihovoj svijesti obuhvaća većinu predmeta na kojima se sjedi. Nasuprot njima, neki prvoškolci (4/27) riječ sjedalica povezuju s drvenim ili kino-sjedalicama zato što su se s tim nazivom susreli isključivo u učionici ili u kinu. Ostale sjedalice, pretežito one s tapeciranim sjedištem, ne ubrajaju u istu skupinu jer ih susreću u svom ili tuđem domu pod nazivom *katrída*. Tek nakon upozorenja na isto svojstvo svih tih predmeta, dijete u mislima povezuje obje skupine stolica.

Konkretno pojmove, čija svojstva mogu osjetilno doživjeti, djeca lakše usvajaju. Zato isti oni pojedinci koji operiraju apstraktnim svojstvima pojma *stolica*, ne apstrahiraju na isti način svojstva pojma *majka*. Malo dijete misli da je majka drugi naziv za njegovu mamu pa ne razumije da itko drugi također može biti mama. Prvoškolci razumiju da i druga djeca imaju mame, ali većini još nije potpuno jasno da i odrasli ljudi imaju mame. Dakle osnovno svojstvo navedenoga pojma nisu apstrahirali jer u svom iskustvu nemaju dovoljno veza s njim (djeca iskustveno ne doživljavaju mamom ženu uz koju se ne nalazi dijete ili čije dijete nije potrebno mame).

Vigotski, za razliku od Piageta, navodi da razvoj mišljenja ne završava u pubertetu. Spremnost ili zrelost da se misli apstraktno sama po sebi ne znači da će apstraktno mišljenje postati isključivi ili prevladavajući oblik intelektualnoga ponašanja. Formalno-logične operacije primjerene su određenim područjima ljudskoga djelovanja, a izvan toga ljudi i nadalje razmišljaju konkretno i kompleksno. Uspješnost u izvođenju formalno-logičnih operacija ovisi i o uvježbanosti ili

iskustvu. Zato je netočno reći da u pubertetu završava razvoj mišljenja. Točnije je utvrditi da sazrijevanjem nastupa mogućnost pojačanoga ili učestaloga izlaganja operacijama apstraktnoga mišljenja i uspješnijega zaključivanja koje je njegova posljedica.

Usvajanje i definiranje pojma

Razvojni slijed ili koraci u ovladavanju pojmom utvrđeni su psiholingvističkim istraživanjima koja je proveo Vigotski i njegovi suradnici. Slijed tih koraka jednak je kod djece i odraslih govornika:

1. uporaba pojma u stvarnom okruženju (opažljivoj situaciji)
2. prenošenje pojma na novu opažljivu situaciju (primjena u drugim komunikacijskim situacijama)
3. definiranje ili objašnjavanje pojma.

Nedvojbeno je utvrđeno da je pojam mnogo lakše uporabiti u govoru i pisanju negoli definirati riječima. Pojmovi nastaju u procesu rješavanja problema i rezultat su mišljenja odnosno intelektualnih operacija (zamjećivanja, povezivanja, uopćavanja, izdvajanja, raščlanjivanja). Nije ih moguće prenijeti niti usvojiti gotove.

LITERATURA: vidi popis literature u inačici članka na engleskom jeziku.